

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ו', תשט"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בעיות משותפות לטורקית ולעברית המתחדשות

(סיום)

הרחבת אוצר המלים

מידת הצלחתם של הריפורמטורים בטיהור הלשון מיסודות זרים תלויה, כמובן, ביכולתם למצוא מלים מדויקות במקום הלועזיות. ואף כי היו מקצת סיבות אחרות בגורמי הצורך בהרחבת אוצר מליה של העברית, בכל זאת כמה בעיות דומות בתחום זה קיימות בשתי השפות.

חמש דרכים עיקריות לטורקים להגדלת היסוד הטורקי בלשונם: ליקוט מלים מתוך להגים מקומיים; החייאת מלים עתיקות; שאילת מלים משפות קרובות; שינוי הוראתן של מלים קיימות; יצירת מלים חדשות.

בדרך הראשונה, שאינה פתוחה לפנינו בעברית, מזומנות לטורקים אפשרויות רחבות. להגי המחוזות השונים של טורקיה עשירים מאוד במלים מקוריות, שלא נכנסו לתוך השפה הספרותית או שנעלמו ממנה. לשם ניצול מקור זה החל ועד-הלשון הטורקי בשנת 1932 בפעולה נמרצת. על-פי החלטת ממשלת אנקרה נתכוננו בכל אזור ואזור ועדות, שחבריהן היו ראשי הפקידות המקומית, האזרחית והצבאית, מנהלי בתי-הספר ועוד. בפיקוח ועדות אלו אספו אלפי מורים מלים מלשון העם, רשמו אותן, את משמעותן ואת מקורן על גבי טפסים מיוחדים והעבירו אותם לוועדות לשם בדיקה ומיון. במשך שנה אחת הגיעו למעלה ממאה אלף טפסים כאלו

למרכז ועד-הלשון באנקרה. חומר זה פורסם עד כה בחמישה כרכים, שלמרות ליקויים מסוימים הם מהווים מילון חשוב לשפת העם, בעיקר לשפת הכפר.

באותו הזמן החלו הטורקים ללכת בדרך שנייה, הידועה גם לנו – ליקוט מלים נשכחות ממקורות ספרותיים עתיקים. כפרי עבודה זו נתפרסמו ארבעה כרכים של מילון, ובהם מלים עתיקות, שנמצאו ב-130 ספרים וכתבי-יד כתובים טורקית עות'מאנית. בכל ערך וערך מובאים המשפט או הבית, שבו מופיעה המלה, וציון המקור. כרכים אלו מיועדים לשמש עבודת הכנה למילון היסטורי גדול של השפה הטורקית העות'מאנית מראשית התגבשותה כלשון ספרותית במאה הי"ג ועד היום. בינתיים משמש אוסף זה, יחד עם מילון הלהגים הנ"ל, מקור לתחליפים טורקיים למלים זרות.

כמו כן נעזרו הריפורמטורים בלשונותיהם של יתר העמים הטורקיים, שרובם יושבים היום בגבולות ברית-המועצות ואיראן. בכך דומה גישתם לזו של בן-יהודה ואחרים, שהציעו לשאול באופן שיטתי מלים ושרשים מן השפות הקרובות לעברית, בראש וראשונה מן הערבית. מן הראוי לציין כאן, שהקרבה בין אחדות מן השפות הטורקיות האחרות לבין שפתה של טורקיה גדולה יותר מקרבת הערבית לעברית. ואולם מקור זה נוצל בהיקף מצומצם בלבד. מאז מלחמת העולם הראשונה נותקו הקשרים התרבותיים בין בני טורקיה לבין קרוביהם לגזע וללשון שברוסיה, ואלה ברובם משתמשים זה חמש-עשרה שנה ומעלה בכתב הקירילי (הרוסי). זאת ועוד: מלים שאולות משפות אלו נראות לעתים קרובות

בעיני בני טורקיה זרות ומוזרות לא נחות מן המלים, שנתקבלו משפות הודו-אירופיות. כדי להתאימן לשפתה של טורקיה היה גם צורך לשעבדן לאותם החוקים הפוניטיים, שפעלו במרוצת הזמן בעות'מאנית והרחיקה מאחיותיה. אך שינויים מלאכותיים כאלה הם מעשה מפוקפק אף לדעת הבלשנים הטורקיים.

במידה רבה יותר מילאו את החסר כדרך שממלאות אותו כל השפות החיות, לרבות העברית. המתקנים שינו את הוראתן של הרבה מלים קיימות ע"י שצמצמו או שהרחיבו את היקף משמעותן, או ע"י שנתנו מובן מופשט למלים, שעד עתה ציינו עצמים מוחשיים. בעיקר הרבו לתרגם מלים זרות תרגום מילולי לטורקית ("שאילת משמעות" — loan-translation). לדוגמה, המלה הערבית *nazir*¹, שפירושה הראשוני הוא "מסתכל", "מפקח", שימשה גם בטורקית בהוראת "מיניסטר"; היא הוחלפה בתיבה הטורקית *bakan*, שמובנה המקורי אף הוא "מסתכל".

אולם הדרך החשובה ביותר להרחבת היסוד הטורקי בשפה היא יצירת מלים חדשות משרשים טורקיים המצויים בעות'מאנית. כאן נתעוררו כמה וכמה בעיות, שיש להן מקבילות בהתפתחות העברית החדשה.

אחת השאלות העיקריות היא, אם מותר לגזור מלים חדשות רק בעזרת סיומות "חיות", או שרשאי המחדש גם להחיות סיומות, שזה מאות בשנים לא שימשו לגזירת מלים

1. נאظر

חדשות. הריפורמטורים הראשונים התנגדו בתוקף לחידושים מן הסוג השני. אך בזמן האחרון נוצרו מלים הרבה בדרך זו. כגון uçak (מטוס) משורש uç- (טוס); durum (עֲמֵדָה) משורש dur- (עמד). בין התיבות מעין אלו, שנתקבלו בקהל, בולטות קבוצות של מלים ב"משקלים" אחרים, הנוחים לתגייתם והנעימים לאוזנם של דוברי טורקית. דומים הם למשקלים מסוימים בעברית, כגון לסגוליים, שהם חביבים על דוברי שפתנו ושבהם אנו יוצרים מלים חדשות לרוב.

גם שאלה אחרת, המעסיקה את בעלי הריפורמה הלשונית בטורקיה, משותפת להם ולמחדשי שפתנו. הלשוניות ההודו-אירופיות יצרו ויוצרות מלים הרבה, ובייחוד מונחים חדשים ע"י הרכבת שתי המלים למלה אחת או ע"י הוספת תחילית. אפשרויות כאלה כמעט שלא היו קיימות בטורקית, אבל לדעת חמתקנים מן ההכרח להנהיג או לפתח דרכים אלו גם בשפתם. כך נוצרו, על אפם ועל חמתם של בלשנים טורקיים רבים, הרבה מלים מורכבות וביניהן צורות, המפירות את כללי הסמיכות בטורקית (מעין "העורך-דין" בעברית). הכתב הלטיני מאפשר עתה לשוות להרכבים אלו פנים של יחידה אחת ע"י כתיבתם כתיבה אחת (כמו "פֶּלְבּוֹ", "קולנוע", "מגדלור" בעברית). כמו כן נעשה הניסיון ליצור מלים מורכבות, שחלקן הראשון או האחרון משמש תחליף קבוע לתחילית בשפות האירופיות. דוגמת (super/man) üst/insan, (a/moral) ahlâk/dış, וכו' (השווה "תת-שר", "טרום-היסטורי" בעברית החדשה). שיטה אחרת ביצירת מלים חדשות בטורקית מזכירה את הדרך, שהלכו בה מחדשי העברית במאה שעברה. ועד-

הלשון הטורקי גזר משרשים טורקיים מספר ניכר של מלים חדשות. הדומות בצלצולן למלים האירופיות בעלות אותה המשמעות. המלה המחודשת okul (בית-ספר) משורש oku- (קרא). למשל, דומה למלה הצרפתית école. בדרך זו נוצרו גם belleten (בולטין), diyelek (דיאלקט), nomal (נורמל) ורבות אחרות. שכולן דומה כאילו נגזרו משרשים טורקיים. אך כאן לא הצליחו הטורקים הרבה יותר מיוצרי מלים מתקופת החשכלה שלנו, "פארי-עמודים" (פיךמידות), "דילוג-רב" (טלגרף) וכדומה.

הנחלת מלים חדשות לעם

לשם הגשמת מטרתם העיקרית, טיהור השפה הטורקית מיסודות זרים, ניסו הריפורמטורים זמן מה ללכת בדרך של כפייה חוקית ומוסרית. במשך תקופה קצרה ציווה אטאטורק על כל העיתוננים לפרסם יום יום לפחות שני מאמרים בשפה החדשה. ניסיון זה נכשל, וועד-הלשון נאלץ להודות, שאין ברצונו לכפות את המלים המחודשות על העם, אלא להציען בלבד. בימי כהונתם של אטאטורק ואינוני כנשיאי הריפובליקה נהנה ועד-הלשון מעזרתו הפעילה של המנגנון הממשלתי במאמציו לטהר את השפה. שני הנשיאים האלה השתמשו בנאומיהם במלים חדשות הרבה, ואף חידשו מלים טורקיות בעצמם. מסמכים רשמיים, החוקה הטורקית וספרי לימוד נתפרסמו בשפה מתוקנת. גם תחנות הרדיו שיתפו פעולה במלחמה במלים הזרות. שלטונות הצבא הנהיגו טרמינולוגיה חדשה, שבה הוחלפו הרבה מלים זרות בטורקיות.

ועד-הלשון פרסם רשימות מונחים וכמה מילוני-כיס,
שבהם יש למצוא תחליפים טורקיים למלים זרות. מלבד
מחקריו המדעיים מוציא הוועד ירחון ספרותי, שבו נדונות
שאלות לשוניות ומתפרסמים מאמרים, סיפורים ושירים בשפה
המתקנת. ואולם חנופת הריפורמה נחלשה באחרונה בשל
התנגדות חוגים רחבים לפוריזם הקיצוני. ממשלת המפלגה
הדימוקרטית, שעלתה לשלטון ב־1950, שללה מוועד-הלשון
את מעמדו הרשמי למחצה והחזירה במידת מה את שפת
המנהל וההוראה למצבה שלפני כן. אך תהא המדיניות הרשמית
בעניין השפה אשר תהיה, דרכה של הלשון הטורקית תיקבע
ע"י יצירות מופת בספרותה החדשה.